

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 6 december 2020

VOC-mentaliteit

Bart-Jan van Gaart

1.

Joan van Hartoghvelt kon zich met recht een in alle opzichten geslaagd man noemen. Hij was een gerespecteerd burger van Amsterdam en lange tijd schepen van deze stad. Joan was student in Leiden waar hij medicijnen studeerde en in 1624 promoveert. Deze kwaliteit brengt hem in 1639 een aanstelling als inspector van het Collegium Medicum en doctor van het Oost-Indischhuys, als zodanig belast met het examineren van de kandidaten voor het ambt van scheepsdokter bij de VOC. Maar de bezigheden van Joan gaan veel verder. Hij was ook reder en koopman. Daarnaast had hij nog wat bestuurlijke functies zoals commissaris van zeezaken, regent van het Aalmoezeniersweeshuis en van het Leprozenhuis. In deze laatste functie verschijnt hij tezamen met zijn collegae op een schilderij van Ferdinand Bol. We kennen de man dus ook van gezicht.

Voor dit verhaal is Van Hartoghvelt relevant omdat hij naast het voorgaande ook nog eens opziener en bibliothecaris is van de Remonstrantse gemeente te Amsterdam. Kennelijk was de geest in Amsterdam ook in die dagen dermate tolerant dat het lidmaatschap van een verboden kerk zijn carrière geenszins in de weg stond. Op 3 mei 1630 koopt hij samen met mede-Remonstrant Anthoni de Lange, een hoedenwinkel met erf aan de Keizersgracht. Hier bouwt de Remonstrantse Broederschap een ruime schuilkerk, de eerste in zijn soort, ons beter bekend als de Rode Hoed.

Het moge duidelijk zijn, Joan van Hartoghvelt was iemand op wie de door Jan-Peter Balkenende gelanceerde term VOC-mentaliteit, uitstekend van toepassing was. De grootsheid en pracht van het zeventiende-eeuwse Amsterdam en de glorie van de Republiek, waar wij eenentwintigste-eeuwers nog steeds van genieten en profijt van hebben, ligt mede op zijn schouders

Alhoewel ik in de archieven en literatuur geen direct bewijs heb kunnen vinden: met al zijn functies en bezigheden moet Van Hartoghvelt indirect of direct betrokken zijn geweest bij een pijnlijke bladzijde van de VOC-mentaliteit, het handelen in mensen, in slaaf-gemaakten. Op zijn minst heeft hij ervan geweten en van enig protest van zijn zijde is ons niets bekend.

Het is duidelijk, in ons drieluik over slavernij zijn we vandaag bij een stukje vaderlandse geschiedenis gekomen dat we lang, veel te lang, liever buiten beschouwing gelaten hebben of waarvan we de verleiding niet konden weerstaan om het zoveel mogelijk te bagatelliseren. Maar nu er sinds grofweg de jaren zestig mensen in ons midden leven die aan de andere kant van deze geschiedenis staan, mensen wiens overgrootmoeder en vader nog slaaf-gemaakten zijn geweest, mensen die ongemakkelijke vragen stellen en aandacht vragen voor wat er gebeurd is, kunnen we niet meer om dit verleden heen. Dat werd tijd!

En door het opvoeren van Joan van Hartoghvelt als stichter van de ons vertrouwde Rode Hoed, heb ik geprobeerd dit verleden dichterbij te laten komen. Opdat u telkens als u dat geliefde huis betreedt, zich realiseert dat die hoed weliswaar socialistisch rood is, maar het pand, de buurpanden en de hele gracht in meer of mindere mate gebouwd is met het bloed van slaven.

Een mens vraagt zich af: wat dachten die zeventiende-eeuwers, vrome christenen, dat ze het zich konden permitteren om andere mensen tot slaaf te maken, weg te voeren uit eigen land

en te brengen naar een nieuw werelddeel waarvan de oorspronkelijke bevolking in belangrijke mate was uitgemoord, om daar een erbarmelijk slavenbestaan te leiden? De antwoorden die vaak op deze vraag gegeven worden zijn: 'Je moet dit in de tijd zien, slavernij is in de hele geschiedenis een terugkerend fenomeen, men wist niet beter.' Maar dat laatste is aantoonbaar onjuist. Men wist wel degelijk beter. Aanvankelijk wezen de Hollandse Calvinisten de slavenhandel en het houden van slaven door Spanjaarden en Portugezen categorisch af als Roomse ketterij. Stond er in de bijbel niet dat diefstal van iemands ziel bestraft moest worden met de dood? Maar zoals zo vaak legde de moraal het af tegen het geld. En uiteraard was er in de bijbel wel een passage te vinden die deze hele stinkende beerput van onze geschiedenis legitimeerde.

In 1742 verscheen een theologisch werkstuk van de hand van de Afrikaanse predikant Jacobus Capitein, dat dé ethische rechtvaardiging van slavernij en slavenhandel zou worden. Capitein kwam met een bijbeluitleg over Noachs vloek uit Genesis 9 vers 25, uitgesproken over diens zoon Cham. Capitein had dit niet van zichzelf, maar van de Zierikzeese dominee Godfried Udemans. Diens Cham-theorie zou vervolgens door de Leidse hoogleraar Herman Witsius in 1677 zijn vastgelegd en zou gaan fungeren als de universele legitimatie voor het maken en houden van slaven. Laten we luisteren naar deze passage uit Genesis.

2.

Er is veel wat wij niet weten over de bemoeienis van onze voorvaders met slavernij. Mij verbaasde het bijvoorbeeld te lezen dat de deportatie van Afrikaanse slaaf-gemaakten naar de Amerika's, die van de WIC, in aantal met honderdduizenden werd overtroffen door die van de VOC in Zuidelijk Afrika en Azië. Wat ik ook niet wist, was dat er in de zeventiende-eeuwse Republiek druk gecollecteerd werd voor landgenoten die in handen van 'barbaren' in Noord-Afrika waren gevallen, tot slaafgemaakt waren en vrij moesten worden gekocht. Van die collectes werd dan ook weer misbruik gemaakt om de eigen beurs te spekken. Het is nog niet zo lang geleden dat in de media werd gemeld dat de grachtengordel helemaal niet met slavengeld was gefinancierd. Het onlangs gepubliceerde zogenaamde Amsterdam-onderzoek, rekent met deze gedachte genoegzaam af.

Alles de schuld van Cham dus, die de naaktheid van zijn vader had gezien, of anders gezegd, zijn vader letterlijk stomdronken in zijn hemd, nee zelfs zonder hemd had zien staan. De Jewish Study Bible geeft diverse betekenissen aan de naaktheid van Noach. Op basis van Leviticus 20:11 wordt gesuggereerd dat Cham een incestueuze relatie met zijn moeder, de vrouw van Noach zou hebben. Even verderop in Leviticus wordt gesteld dat de zinsnede 'hem naakt zien' zou duiden op seks hebben met... Cham met zijn vader Noach dus, nu incestueus en homoseksueel. Tja, dan moet het wel slecht met je aflopen. Cham heeft de slavernij over Kanaän afgeroepen. Sem, de naam zegt het al, werd gezien als de stamvader van de semitische volken. De Coevordense dominee Johan Picardt meende dat de Nederlanders en de overige Europeanen - uiteraard op de Joden na - de nakomelingen van Jafet zijn en superieur aan alle andere volken. Uit Genesis 9 werd voor het gemak geconcludeerd dat Cham de stamvader is van de rest, precies, zij die in die tijd wereldwijd tot slaaf werden gemaakt of over de kling werden gejaagd. Ook toen in de zeventiende eeuw was de bijbel dus een politiek boek. Of beter gezegd, werd het boek misbruikt ter legitimatie van een schandalige politiek.

Wie denkt of hoopt dat dit alles een boeiend inkijkje in het verleden is, iets om ons over te verbazen, een mooie tentoonstelling om te bezoeken of een interessant boek, komt bedrogen

uit. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat kinderen met een donkerder tint dan de witte Nederlander een lager schooladvies krijgen, daarmee minder kans hebben op een hogere opleiding en een verminderde toegang hebben tot de arbeidsmarkt. Het is vandaag 6 december, sterfdag van de heilige Nicolaas. We hoeven alleen maar even te bedenken hoe groot de allergische reactie was op vragen en opmerkingen over Zwarte Piet om vast te stellen dat onze samenleving nog weinig openstaat om verantwoordelijkheid te nemen voor een pijnlijk verleden en de pijn die de nazaten van slachtoffers daarvan met zich meedragen. Kom vooral niet aan onze identiteit, wat die ook mag inhouden.

Ergens in ons brein moet een plekje zijn waar geregeld wordt dat wij verwantschap voelen met mensen die op ons lijken, tot dezelfde sociale klasse behoren of aan ons verwant zijn. Op datzelfde plekje of vlak daarnaast zitten kennelijk cellen die ons wantrouwend doen staan ten opzichte van alles wat niet op ons lijkt, dat afwijkt, inferieur en abject gevonden wordt en ons niet zelden behoorlijk van de kook brengt of doet verstijven van angst. Wist ik waar dat plekje zat, ik zou het weg laten snijden. Ik kan helaas niet ontkennen dat ook ik een vat vol vooroordelen en angsten ben. Moet ik vechten tegen al die gevoelens, of zou ik ze juist liefdevol moeten omarmen als onvolmaakte delen van mijzelf om ze zo te neutraliseren? Ik weet het niet.

In 1970 gingen kunstenaar Marina Abramovich en haar vriend uit elkaar. Het was een hartverscheurend, maar ook een bijzonder moment. Ze besloten om vanaf de twee tegenovergestelde uitersten van de Chinese Muur naar elkaar toe te lopen. In het midden ontmoetten zij elkaar en gaven elkaar hun laatste omhelzing. Na die ontmoeting hebben zij elkaar nooit meer gezien.

Meer dan dertig jaren verstreken en Marina was bezig met een kunstproject in het Museum of Modern Art in New York. Bij het project zat Marina aan een tafel. Bezoekers mochten voor één minuut tegenover haar zitten. Sommige mensen moeten lachen en andere raken ongemakkelijk bij de indringende blik van Marina. Marina zelf blijft kalm, totdat er plotseling een wel heel bijzonder persoon tegenover haar komt zitten.

Na dertig jaar ziet ze haar ex-vriend weer. De reactie op hun gezicht zegt meer dan duizend woorden. U moet het maar opzoeken op YouTube.

Ik dacht aan deze scène bij het vinden van een manier om mensen die tegenover elkaar staan, nu letterlijk tegenover elkaar te zetten en niets anders te doen dan elkaar aan te kijken. Wat zou het geweldig zijn als in plaats van dat voorstanders en tegenstanders van Zwarte Piet elkaar overschreeuwen of zelfs te lijf gaan; als de demonstranten van Black Life Matters en de Ku Klux Klan; als daders en slachtoffers; als vijanden, zijgend tegenover elkaar gaan zitten en niets anders doen dan elkaar aankijken. Stel je voor: De Dam vol met mensen, twee aan twee, elkaar in volkomen stilte aankijkend. Dat moet resultaat hebben, dat zal iets positiefs in beweging zetten, dat levert genoeg energie op om Nederland nog jaren van een behaaglijke warmte te voorzien. De warmte van begrip en verbondenheid.

Vier Texaanse zwarte jonge mannen. Ze zien eruit als rappers. Ze zitten in het trappenhuis van wat lijkt een groot hoog gebouw. Wat doen ze daar? En dan hoor je dit: *Ubi caritas et amor, Deus ibi est*. Waar vriendschap is en liefde, daar is God.